

TÜRK DIŞ YARDIM MODELİ: AFRİKA ÖRNEĞİ¹

Enver ARPA*
Murat BAYAR**

Özet

Türkiye'nin dış yardım modelinin diğer ülkeler ve uluslararası kuruluşların yaklaşımlarından farklı yönleriyle ortaya konulması teorik ve uygulamaya dönük tartışmalara katkı sağlamak bakımından önem arz etmektedir. Literatürde bu yönde çalışmalar artmakla birlikte tartışmaların genelde yardım kuruluşlarının raporlarına dayanarak donör odaklı yürütüldüğü ve yardım alan ülkelerin deneyimlerine yeterince yer verilmediği görülmektedir. Bu makale dört ülkede (Nijer, Sudan, Tanzanya ve Somali) yapılan saha çalışmalarına dayanmaktadır. Söz konusu incelemelerde Türkiye'nin dış yardım alanındaki kamu ve sivil toplum kurum ve kuruluşları, süreçleri, belli başlı özellikleri ve geliştirilebilecek yönleri incelenmiştir. Bu çerçevede, belirtilen ülkelerdeki sağlık, eğitim, altyapı ve diğer alanlarda yardım sağlayan birimlerde çalışan ve bu birimlerden doğrudan faydalanan kişilerle mülakat ve odak grup yöntemleriyle veri toplanmış ve analiz edilmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin son yıllarda bu alanda ortaya koyduğu faaliyetler, yaptığı insani ve kalkınma yardımları analiz edilerek bunlar üzerinden Türk dış yardım modelinin belli başlı özellikleri belirlenmiştir. Makalede son olarak Türkiye'nin 2000'li yılların başından itibaren dış yardımda kurumsal altyapısını güçlendirdiği ve ulaştığı dış yardım oranlarıyla (gayrisafi milli hasıladan ayrılan payda) dünyanın en cömert ülkesi konumuna yükseldiği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dış yardım, Kalkınma Yardımı, İnsani Yardım, Türk Dış Yardım Modeli.

TURKISH FOREIGN AID MODEL: THE CASE OF AFRICA

Abstract

The assessment of the Turkish foreign aid model in comparison to the approaches of other countries and international organizations offers insights into theoretical and policy debates. Although studies addressing this issue are proliferating in the literature, they generally focus on the reports of aid agencies without reflecting the perspectives of receiving countries. This article is based on field studies conducted in four countries (Niger, Sudan, Tanzania and Somalia) in which Turkey's foreign aid model was examined with a focus on Africa. During this study, Turkey's state and non-governmental actors, processes, main attributes and areas that can further be improved within the context of foreign aid are examined. In this regard, interviews and focus group studies with aid personnel and aid recipients in health, education, infrastructure and other aid projects are conducted. Furthermore, the main aspects of Turkey's foreign aid model, as well as humanitarian and developmental assistance, have been identified. Finally, this article stresses that Turkey has significantly improved its institutional infrastructure in foreign aid since the early 2000s and has become the most generous foreign aid donor (based on GDP share) in the world.

Keywords: Foreign Aid, Development Aid, Humanitarian Aid, Turkish Foreign Aid Model.

¹ Bu çalışma Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından desteklenmiştir. Proje Kodu: 163.

* Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi KKTC Yerleşkesi Rektörü, enver.arpa@asbu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0926-1656.

** Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, murat.bayar@asbu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9697-4093.

Giriş

Dış yardım teknik bir kavram olarak bir ülkenin, az gelişmiş bir ülkeye kalkınmasına yardımcı olmak üzere yaptığı bağış, verdiği borç veya krediler olarak tanımlanmaktadır. Bu yardımın temel hedefi “alıcı ülkenin kalkınmasına destek sağlamak” olarak belirlenmiştir. Az gelişmiş ülkelerin sorunları, bu ülkelerin ekonomik kalkınma problemi, 1940’lı yıllardan itibaren dünya gündeminin ön sıralarında yer almaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı, Avrupa ülkelerinde ekonomik bir çöküşe sebep olmuş ve Sovyetler Birliği Bloku’nun daha da güçlenmesinin ve yayılmasının önünü açmıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Sovyet yayılcılığı karşısında aciz kaldıklarını düşündüğü Batı Avrupa ülkelerini güçlendirerek Sovyet bloğunun ilerlemesini durdurmak amacıyla Marshall Planı’nı devreye sokmuştur. ABD’nin ideolojik gerekçelerle müttefiklerine yönelik başlattığı bu yardım programı, teknik anlamda dış yardımın ilk uygulaması olarak değerlendirilmektedir. Sovyetler Birliği de buna karşılık olarak stratejik açıdan önem verdiği bölgelerde Batı Bloku’nu zayıflatmaya yönelik çeşitli proje ve programlar uygulamaya koymuştur (Doğan, 2006: 125).

Marshall Planı’ndan yararlanan Batı Blok’u ülkeleri kısa zamanda bir toparlanma sürecine girmiş ve yardım edici ülke konumuna yükselmişlerdir. Bu yardımlardan yararlanan ülkelere biri de Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Kalkınma anlamında diğer ülkelere nazaran ekonomisini daha geç toparlayan Türkiye, 2000’li yıllardan sonra elde ettiği ekonomik canlanmayla birlikte yaptığı dış yardımı dikkat çekici bir oranda artırmış ve Dünya Gıda Programı (World Food Programme-WFP) tarafından da yükselen donör olarak tanımlanmaya başlamıştır (Arslan ve Kiper, 2015: 13).

Gelişmiş ülkelerin bu sorunun çözümü konusunda ortaya koydukları dış yardım modelleri, her ülkenin sosyal, politik ve ekonomik durumuna göre farklılıklar göstermektedir. Bu modellerden bir kısmının başarısız olduğu ve artık geçerliliğini yitirdiği kimi analizlerde dile getirilmektedir. Ancak tüm tartışmalara karşın dış yardımın yoksullukla mücadelede halâ önemli bir enstrüman olduğu da kabul gören bir husustur (Karagöz, 2010: 2).

Kalkınmasına destek sağlamak üzere zaman zaman dış yardım almakla birlikte Türkiye, 2000’li yıllardan itibaren yaptığı kalkınma yardımlarıyla dikkat çekmeye başlamıştır. Özellikle son 10 yılda gerek kamu kurumlarıyla ve gerekse sivil toplum kuruluşlarıyla gerçekleştirdiği kalkınma yardımları ve insani yardımlarla donör ülkeler arasında dikkat çekici bir konuma yükselmiştir. 2017 yılında 9.359 milyon dolar (TİKA, 2018a: 15), 2018 yılında 9.927,5 milyon dolar (TİKA, 2019a: 10), ve 2019 yılında 9.371,77 milyon dolar (TİKA, 2020: 12) yardımla gayri safi milli hasılaya oranı bakımından üç yıl peşpeşe donör ülkeler arasında ilk sırada yer almıştır. Türkiye’nin dış yardım konusunda kaydettiği bu ilerleme ve bu yardımın niteliği merak uyandıran bir husus olmuştur.

Son yıllarda giderek artan bu yardımın önemli bir bölümü Afrika Kıtası’na yönelik olmuştur. Türkiye Kıta’da pek çok alanda farklı proje ve programlar yürütmektedir. Bu çalışmada Türkiye’nin Afrika’da yürütmekte olduğu proje ve programlar esas alınarak bir incelemede bulunulacak ve yapılan bu yardımın ne tür bir modelle gerçekleştiği ortaya konulmaktadır.

İncelememiz literatür taramasına ve saha çalışmalarından elde edilen verilere dayanılarak hazırlanmıştır. Hazırlanan proje kapsamında, önce Türkiye’de Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), Maarif Vakfı, Yunus Emre Enstitüsü, Kızılay gibi ilgili kamu kurum ve kuruluşları ve Afrika’ya yardım faaliyetlerinde bulunan önde gelen Türk sivil toplum kuruluşları (STK) temsilcileriyle görüşmeler yapılmış, bu görüşmeler sonucunda yapılacak saha çalışmaları planlanmıştır.

Araştırmanın geniş tabanlı bir zemine oturtulması ve en uygun örnekleme bulunulması amacıyla Kıta'nın farklı bölgelerinden ülkeler seçilmiştir. Dış yardım alıcıları arasında dikkat çekici görülen Nijer, Sudan, Tanzanya ve Somali'de saha incelemelerinde bulunulmuştur. Yapılan ziyaretlerde Türkiye'nin donör kuruluşlarının bu ülkelerdeki temsilcilikleriyle, bu ülkelerin ilgili kurumlarıyla, yerel STK temsilcileriyle, proje yararlanıcılarıyla yüzyüze görüşmeler yapılmasının yanı sıra örnek olabileceği düşünülen bazı projeler yerinde incelenmiştir.

Konuyla ilgili literatür taramasında bu konu hakkında yapılmış yeterli çalışmanın bulunmadığı görülmüştür. Bu incelememiz bu husustaki boşluğu doldurmaya ve Türkiye'nin nasıl bir stratejiyle bu yardımlarda bulunduğunu ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

1. Dış Yardımın Tanımı ve Türleri

Dış yardım genel anlamda bir ülkenin, kalkınmasına katkı sağlamak üzere başka bir ülkeden veya kuruluştan aldığı mali desteği ifade etmekle birlikte yapılan yardımın kalkınma yardımı kategorisinde değerlendirilmesi ve raporlanabilmesi için uluslararası ölçütlere uygun olması gerekmektedir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (The Organisation For Economic Co-Operation and Development-OECD) Kalkınma Yardımları Komitesi (Development Assistance Committee-DAC) dış yardımı şöyle tanımlamıştır: “Devletler, yerel hükümetler ve diğer idari ajanslar gibi resmî organizasyonlar tarafından ekonomik kalkınmayı ilerletmek ve geliştirmekte olan ülkelere refah düzeyini arttırmak amacıyla başka bir ülkeye, sivil toplum örgütlerine ve uluslararası organizasyonlara en az %25'i hibe olarak verilen resmî kalkınma yardımlarıdır” (Arslan ve Kiper, 2015: 14). OECD bu yardımların kapsamını; proje ve programlar, nakit transferleri, aynı yardımlar, eğitim kursları, araştırma projeleri, borç hafifletme operasyonları ve sivil toplum kuruluşlarına yapılan yardımlar şeklinde belirlemiştir (OECD, 2015: 10). Tarifte de görüldüğü üzere askeri yardımlar ise kalkınma yardımının dışında bırakılmıştır.

Kalkınma yardımları kamu ve özel kaynaklı yardımlar olmak üzere iki kaynağa sahiptir. Kamu kaynaklı akımlar, resmi kalkınma yardımları ve diğer resmi akımları; özel kaynaklı yardımlar ise özel sektör tarafından yapılan yatırımları ve ulusal sivil toplum kuruluşları ile özel sektör tarafından gerçekleştirilen yardımları kapsamaktadır (TİKA, 2008: 2; OECD, 2019). Böylece kalkınma yardımlarının dört ana akımdan oluştuğu görülmektedir.

Resmi kalkınma yardımı (RKY), DAC üyesi ülkelerin yaptığı yardımları tanımlamak için kullanılan bir ifadedir. Bu kuruluşa üye ülkelerin yaptıkları yardımlar için çeşitli kriterler konulmuş ve üye ülkelere yapılan yardımlar her yıl bu kriterlere göre değerlendirilmektedir. DAC'a üye olmayan diğer donör ülkeler açısından bu tanımın bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. İncelememizin konusu olan Türkiye Cumhuriyeti de bu kuruluşa üye değildir. Ancak gerçekleştirdiği yardım faaliyetlerini gözlemci olarak yer aldığı bu kuruluşa gönüllü olarak her yıl düzenli bir şekilde raporlamaktadır (Tosunoğlu, 2015: 13). Proje süresince yapılan incelemelerde DAC'a üye olmamasına karşın Türkiye'nin kalkınma yardımlarının DAC kriterlerini büyük oranda karşıladığı anlaşılmıştır (Arpa ve Bayar, 2019).

Dış yardımlar; kaynakları, harcama usulleri ve içerikleri açısından bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda ise başlıca şu türlerde olduğu görülmektedir:

- a. İkili ve Çok Taraflı Yardımlar
- b. Hibe ve Kredi Yardımları
- c. Bağlı ve Serbest Yardımlar
- d. Proje ve Program Yardımları
- e. Mali Yardım
- f. Teknik Yardım
- g. Gıda Maddeleri Yardımı.

Dış yardımın niteliği konusunda en çok tartışılan husus yardımların bağılılığı meselesi olmuştur. Donör ülke ile alıcı ülke arasında yardım anlaşması yapılırken eğer yardımın belirli mal ve hizmetler için harcanılması şartı koşuluyorsa bu yardım bağılı yardım sayılmaktadır ve yardım alan ülkenin bu yardımı başka bir alanda harcama yetkisi yoktur (Arslan ve Kiper, 2015: 21). Bu da iki şekilde gerçekleşmektedir: Alıcı ülke ya kendisine tahsis edilen fonlarla donör ülkeden ithalat yapmak zorunda ya da tahsis edilen fonları sadece donör ülkenin öngördüğü projelerde kullanabilmektedir. Bu husus, alıcı ülkeyi kendi planlaması dışında bir yönlendirmeye zorladığı, kalkınması konusunda kendisine inisiyatif tanımadığı yönünden eleştirilmektedir. Özellikle kredi şeklinde kullanılan bağılı yardımların bazen alıcı ülkeye yarardan ziyade zarar verebildiği görülmektedir. Zira alıcı ülke, şartlı verilen bu yardımla zorunlu olarak belli bir pazardan mal almak veya ihtiyaç sıralamasında öncelikleri arasında yer almayan proje ve programlara yönelmek durumunda bırakılmaktadır. Bu da bazen yüksek fiyatla mal temini veya kaynak israfı doğurabilmektedir. Zaten taşıdığı bu olumsuz özelliği sebebiyle bağılı yardımların popülaritesi her geçen gün düşmektedir. 1980'lerde resmi kalkınma yardımlarının yaklaşık % 60'ı bağılı yardımlardan oluşuyorken günümüzde bu oran %10'lara kadar gerilemiştir (Brech ve Potrafke, 2014: 22). OECD-DAC ve Yardımların Etkinliğine İlişkin Çalışma Grubunun öncülük ettiği uluslararası toplantılarda yapılan taahhütlerin özellikle 2005 yılında açıklanan Paris Deklarasyonu prensiplerinin bu düşüşte önemli rol oynadığı düşünülmektedir (OECD, 2011, 2012).

2. Türkiye'nin Dış Yardım Tarihi

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunun ilk yıllarından başlayarak yapısal ve ekonomik önceliklerine odaklandığından dış yardımın sistematik bir biçimde ele alınmaya başlanması 1980'li yılların ortalarını bulmuştur. Türkiye bu süre zarfında kurumsal bir yardım faaliyetinden ziyade dışişleri bürokratları aracılığıyla bazı girişimlerde bulunmuştur. Kabil Büyükelçisi Mahmut Şevket Esenal'ın (1933-1941) Türkistanlı gençleri eğitim almak üzere Türkiye'ye getirmesi, Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver'in (1931-1944) Gagavuz Türkleriyle iş birliği yaparak Türkçe eğitim veren okullar açılmasını ve Türkiye'den öğretmen gönderilmesini sağlaması bu çabalara örnek olarak gösterilebilir (Akçay, 2012: 65). Bu dönemde Türk Kızılayı da küçük miktarda bazı yardımlarda bulunmuştur. 1967 yılında komşu ülkeler Irak ve Suriye'de, 1972 yılında Afganistan'da meydana gelen sel felaketlerinde ilaç, battaniye gibi malzeme desteğinde bulunmuştur (Örgel, 2018: 30).

Türkiye'nin ilk kurumsal dış yardım operasyonunun 1985 yılında gerçekleştiği görülmektedir. O dönemde Başbakanlığa bağlı olan Devlet Planlama Teşkilatı'nın yürüttüğü bir programla Gambiya, Gine, Gine Bissau, Moritanya, Senegal ve Sudan'a 10 milyon dolar tutarında bir yardım yapılmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019). 1987 yılında 12154 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla Devlet Planlama Teşkilatı dış yardımlarda bulunma yetkisini haiz kılınmıştır (Akçay, 2012: 66). 1991 yılında Sovyetler Birliğinden ayrılarak bağımsızlığına kavuşan Türki Cumhuriyetler ile kalkınma işbirliğinde bulunmak, Türkiye'nin tecrübesini onlara aktarmak amacıyla TİKA kurularak bu ülkelerle kurumsal anlamda işbirliği yapılmaya başlanmıştır. Kurulan bu teşkilatın kısa süre içerisinde Türki Cumhuriyetler'i aşan bir faaliyet alanına yöneldiğine şahit olunmuştur.

3. TİKA'nın Kuruluşu ve Türk Dış Yardımının Kurumsallaşması

TİKA, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması üzerine başta Türki Cumhuriyetler olmak üzere bölgede bağımsızlıklarını elde eden ülkelerle kalkınma işbirliğinde bulunmak amacıyla 1992 yılında Dışişleri Bakanlığı'na bağlı bir birim olarak kurulmuştur. Türkiye'nin kalkınma işbirliğinin Türki Cumhuriyetler'i aşarak başka bölgelere de uzanması üzerine 1999 yılında Dışişleri Bakanlığı'ndan alınarak Başbakanlık'a bağlanan TİKA'nın teşkilat kanunu (4668 Sayılı kanun) 2001 yılında çıkarılmış ve kurum sektörel bir yapılanmaya kavuşturulmuştur. Ülkenin dış politikasının giderek çeşitlenmesiyle birlikte kalkınma işbirliği de artmaya başlamış ve TİKA'nın daha etkin hale getirilmesi ve koordinasyon rolünün öne çıkarılması ihtiyacı doğmuştur. Bunun üzerine 2011, yılında bölgesel bir yapılanmaya gidilmiş ve kurumun koordinasyon görevi güçlendirilmiştir. Bu amaçla kurulan yeni dairelerden biri de Ortadoğu ve Afrika Dairesi olmuştur.

24 Ekim 2011 tarih ve 656 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile gerçekleştirilen bu değişiklikle birlikte TİKA daha hızlı karar alabilen esnek bir yapıya kavuşturulmuştur. Aynı KHK ile Türkiye'nin dış yardımlarıyla ilgili uygulama ve teknik koordinasyonu sağlama, takibini yapma, envanterini hazırlama ve raporlar yayınlama görevi de TİKA'ya verilmiştir. 2018 yılında yayımlanan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'yle kamu tüzel kişiliğine haiz özel bütçeli bir kurum statüsüne kavuşturulan TİKA, bu kararnameyle birlikte Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlanmıştır.

TİKA, dış yardımlar konusunda bir yandan kamu kurumlarıyla işbirliği yaparken öbür yandan da sivil toplum kuruluşlarına da destek sağlayarak yardım kapasitelerinin artırılmasını sağlamaya çalışmaktadır. TİKA'nın kimi dönemlerde 100'ün üzerinde STK ile işbirliği yaptığı raporlara yansımıştır (TİKA, 2013: 18). 2005 yılında 0,35 milyon dolar olarak gerçekleşen STK'lara devlet desteği, 2010 yılında 39,68 milyon dolara çıkmıştır (Akçay, 2012: 84). Türk STK'larının geçmişi çok eskiye dayanmamakla birlikte kısa sürede devletin sağladığı bu destekle önemli faaliyetlerde buldukları müşahede edilmektedir. 2008 yılında 72,3 milyon dolar olan STK dış yardımları, 2018 yılında 826,5 milyon dolara çıkmıştır (TİKA, 2019a: 29). TİKA'nın sağladığı desteğin bunda önemli oranda etkili olduğu değerlendirilmektedir.

Geliştirdiği idari yapılanmalarla birlikte kurumsal yapısı da büyüyen ve gelişen TİKA hizmet alanını da bu büyümeye paralel olarak genişletmiş ve Orta Asya, Balkanlar, Ortadoğu, Afrika, Latin Amerika ve Pasifik adalarına kadar yayılan geniş bir coğrafyada hizmet vermeye başlamıştır. Hâlihazırda 60 ülkede 62 Program Koordinasyon Ofisi ile faaliyetlerini sürdüren Türkiye, 150 ülkeye farklı proje ve programlarla ulaşmış bulunmaktadır (TİKA, 2021). Türkiye'nin yaptığı dış yardım miktarı da bu genişlemesine paralel olarak sürekli bir yükselme trendinde olmuştur. 2010 yılında 1.718 milyon dolar olarak gerçekleşen Türkiye'nin toplam dış yardımı takip eden yıllarda sırasıyla 2011 yılında 2.363 milyon dolara, 2012 yılında 3.436 milyon dolara, 2013 yılında 4.347 milyon dolara, 2014 yılında 6.403 milyon dolara, 2015 yılında 5.105 milyon dolara, 2016 yılında 7.943 milyon dolara, 2017 yılında 9.327 milyon dolara (OECD, 2019), 2018 yılında ise 9.927,5 milyon dolara (TİKA, 2018a: 11) çıkmıştır. Türkiye'nin gerçekleştirdiği kalkınma yardımlarının milli gelirine oranı 2010 yılında %0,13'ten 2013 yılında %0,40'a (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018), 2017 yılında %0,95'e, 2018 yılında ise %1,10'a çıkarak (TİKA, 2018a: 10) Birleşmiş Milletler'in (BM) koyduğu kalkınma yardımı hedefi olan %0,7'lik oranın üstüne çıkmıştır. OECD verilerine göre Türkiye elde ettiği bu hızlı artışla OECD DAC üyesi pek çok ülkeyi geride bırakmıştır (TİKA, 2018b: 11).

4. Türkiye'den Afrika'ya Yapılan Yardımların Mekanizması

Kalkınma yardımları resmi ve özel akımlar olmak üzere iki mecradan sağlanmaktadır. Özel akımlar ise STK ve özel sektör akımları olmak üzere iki ayaktan oluşmaktadır. Türkiye tarafından yapılan yardımlar, kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları olmak üzere iki ana mecradan gerçekleştirilmektedir. Özel sektörün gelişmekte olan ülkelere yaptıkları yatırımlar da kapasite inşası, tecrübe aktarımı ve benzeri saiklerle yardım kategorisinde değerlendirilmektedir.

Gerek kamu kurumları ve gerekse sivil toplum kuruluşları, kendi ihtisas alanlarına göre proje ve faaliyetler yürütmektedir. Bu yardımlarda öne çıkan kurum, Türkiye'nin kalkınma yardımlarını koordine etmekle de görevli olan TİKA'dır. Resmi bütçe, özel bütçe ve şartlı bağışlarla faaliyetlerini yürüten TİKA, kendi proje ve programlarını yürüttüğü gibi ihtiyaca göre diğer kurum ve kuruluşlarla da işbirliği yapmakta ve faaliyetlerine destek vermektedir. Diğer kurumların diplomatik misyonlar aracılığıyla geliştirdiği kalkınma işbirliklerinde ise alanda destek sağlayarak kolaylaştırıcı rol üstlenmektedir. TİKA'nın 2019 yılı Kalkınma Yardımları Raporunda Türkiye'nin dış yardımlarında yer alan kurum ve kuruluşların sayısının 150'yi bulduğu ifade edilmektedir (TİKA, 2019b: 12). 2018 yılında Afrika'dan Türkiye Bursları'na başvuran 4.402 öğrenciye burs sağlanmış ve Türkiye'de öğrenim gören Afrikalı öğrenci sayısı toplam 13.698'e ulaşmıştır (TİKA, 2018a: 11).

Türkiye'nin Afrika'ya sağladığı yardımlarda Türk sivil toplum kuruluşlarının önemli bir katkısı bulunmaktadır. Uluslararası faaliyetlerde bulunan Türk dernek ve vakıflarının 2018 yılında yaptığı dış yardım miktarının toplamda 826,5 milyon doları bulunduğu ifade edilmektedir (TİKA, 2018a: 11) ve bunun önemli bölümü Arakan'a, Filistin'e ve Afrika Kıtası'na yapılmıştır (TİKA, 2017: 80). Bu dernek ve vakıflar kendi gönüllülerinden sağladığı mali destekle faaliyetlerini sürdürdüğü gibi kimi zaman TİKA'dan aldığı desteklerle de projelerini gerçekleştirmektedir. Türkiye'nin farklı şehirlerinde kurulan pek çok vakıf veya derneğin Afrika'ya yardımlar götürdüğü bilinmektedir. Bu kuruluşların çoğunun daha çok kurban kesimi, sağlık taramaları, acil durumlarda gıda yardımı, su kuyları açma, öğrencilere eğitim desteği vb. faaliyetlerde bulunduğu görülmüştür. Özel sektörün kalkınma yardımlarındaki rolü gelişmekte olan ülkelere yapılan doğrudan yatırımla gerçekleşmektedir. Türkiye'nin kalkınma yardımları alanında diğer mecralarda elde ettiği gelişim, özel akımlar ayağında sağlanamamıştır. Türk özel sektörünün gelişmekte olan ülkelere olan yatırımlarının dalgalı bir seyir izlediği, konjonktürel şartlara bağlı olarak farklılıklar gösterdiği izlenmiştir. 2011 yılında gelişmekte olan ülkelere 879,2 milyon olarak gerçekleşen özel sektör yatırımları 2014 yılında bir sıçrama kaydederek 2.412 milyon dolara çıkmış ve ardından sürekli gerileyerek 2019 yılında 215,8 milyon dolara kadar düşmüştür (TİKA, 2019b: 25).

Dış yardımları koordine etmekle görevli olan TİKA, 2005 yılında Etiyopya'da ilk koordinasyon ofisini açarak Afrika'daki faaliyetlerine başlamıştır. Günümüzde Afrika'da 25 ofisi bulunan TİKA (2019b: 73), bir yandan kendi proje ve programlarını yürütürken diğer yandan da diğer kurum ve kuruluşların faaliyetlerine de destek sağlamaktadır. Kıta'da henüz yeni bir teşkilat olmasına karşın TİKA'nın oldukça yoğun faaliyetlerde bulunduğu, pek çok proje ve program yürüttüğü gözlemlenmektedir. TİKA'nın Kıta'da yıllık ortalama 400'ün üzerinde proje ve program gerçekleştirdiği ifade edilmektedir (Haberler.com, 2017).

TİKA, uygulamaya karar verdiği proje veya programın niteliğine göre ilgili kamu kurumlarından destek talebinde bulunmaktadır. Projenin mahiyetine göre bu kurumlar tarafından belirlenen uzmanların görev harcamalarını üstlenerek sahaya göndermektedir.

İlgili ülkede bulunan TİKA koordinatörlüğü alıcı ülke kurumlarıyla gereken koordinasyonu sağlayarak projenin uygulanmasını sağlamaktadır. Kamu kurumları ile sivil toplum kuruluşlarının TİKA ile yaptıkları işbirliklerinde ise resmi kurumlar bir proje uygulamaya karar verdiklerinde durumu TİKA'ya bildirerek o konuda destek talebinde bulunmaktadır. TİKA, söz konusu talebi değerlendirerek vereceği desteğin mahiyetini belirlemektedir. Duruma göre ya projenin tam bir ortağı olmakta, ya da kısmi mali ve lojistik destekle yetinmektedir.

Sivil toplum kuruluşları ise genellikle projelerini tamamen kendi personeliyle veya kendilerinin temin ettiği diğer personelle yürütmektedir. Bu kuruluşların TİKA'dan talebi daha çok projenin bir bölümüne mali destek vermesi şeklinde olmaktadır. STK'lar tarafından TİKA'ya iletilen projeler bu kurumun STK'larla işbirliği biriminde incelenerek ilgili ülkenin kalkınmasına katkı sağlayacak mahiyette görülürse desteklenmektedir. TİKA bazen bu kuruluşların sundukları projelerin ekipman, tefrişet ve benzeri taleplerini tümüyle karşılayarak destek olmaktadır.

5. Türkiye'nin Afrika'ya Yönelik Yardımlarının Temel Özellikleri

Türk dış yardımlarının koordinasyonu ile görevli olan TİKA, 2019-2023 yıllarını kapsayan Stratejik Planında, vizyonunu “Kalkınma iş birliği araç ve yöntemleri ile yerel ve küresel düzeydeki sorunlara, hızlı ve kalıcı çözümler sunabilen etkin ve öncü bir teşkilat olmak” şeklinde belirlemiştir (TİKA, 2022). TİKA temel değerlerini ise şu şekilde tanımlamıştır:

- İnsan Odaklılık
- Ülkenin İhtiyaç ve Önceliklerine Uygunluk
- Kaliteli Ürün ve Hizmet Sunumu
- Tarafsızlık ve Şeffaflık
- Katılımcılık
- Güvenilirlik
- Sonuç Odaklılık
- Etkililik, Verimlilik ve Yerindelik
- Dış Politika ile Uyumluluk (TİKA, 2019b)

Gerek Türk Hükümeti üyelerinin ve gerekse TİKA Başkanlığı'nın zaman zaman yaptıkları açıklamalarda ifade ettikleri “Türk Tipi Yardım Modeli” daha çok bu ilkelerle tanımlanmıştır. Yukarıda izah edilen yöntemlerle gerçekleşen saha incelemelerimiz sırasında elde edilen bilgi ve izlenimlere göre Türkiye'nin sağlamakta olduğu dış yardımın temel özellikleri aşağıda sıralanmaktadır.

5.1. Yerinde Yönetim

Türkiye, gerek kamu ve gerekse sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yürütmekte olduğu yardım faaliyetlerini ya ilgili ülkede açtığı ofisleri ya da o ülkeye gönderdiği uzmanları aracılığıyla yerine getirmektedir. Türkiye'nin resmi Kalkınma yardımlarını koordine etmekle görevli olan TİKA, Afrika'da 25 ülkeye açmış olduğu program koordinasyon ofisleriyle bu yardımları sevk ve idare etmektedir. Ofis bulunmayan ülkelere yapılan yardımlar ise ilgili ülkeye gönderilen uzmanlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Süreklilik gerektiren ve işletme ihtiyacı bulunan projelerde ise Türkiye'den görevlendirilen ihtisas sahibi idareci uzmanlarla projelerin sürdürülmesi sağlanmaya çalışılmaktadır.

Örneğin, Sudan ve Somali’de inşa edilen hastaneler Türk Sağlık Bakanlığı’nın görevlileri tarafından ev sahibi ülkenin işbirliğiyle ortak işletilmektedir. Böylece hastanenin sağlıklı bir şekilde hizmet sunması ve oluşabilecek sorunlara zamanında çözüm üretilmesi sağlanmaktadır. Aynı husus TİKA tarafından Sudan’da açılmış bulunan “Sudan Türk Mesleki ve Teknik Eğitim Merkezi” ile “Sudan Türk Genetik Kaynaklar ve Sperma Üretim Merkezi” için de söylenebilir. Mesleki eğitim merkezi yöneticisiyle 17 Haziran 2019 tarihinde yüz yüze yapılan görüşmede, Türkiye’den gönderilen eğitimcilerin, merkezin verimli çalışması için tecrübe paylaşımında buldukları, bir yandan üretim yapılırken bir yandan da Sudanlı elemanların eğitimlerine katkıda buldukları ifade edilmiştir.

Bu yöntem, Türkiye’nin ilgili ülkenin ihtiyacını yerinde analiz ederek etkili proje veya programlar geliştirmesinde önemli bir avantaj sağlamaktadır. Zira ilgili ülkenin şartları ve işletme potansiyeli sağlıklı bir şekilde belirlenip analiz edilmeden masa başında hazırlanan proje veya programların uygulanmasında çeşitli zorluklarla karşılaşıldığı bilinmektedir. Sudan’da görev yaptığımız süre içerisinde bazı yardım teşkilatlarının başlattığı çeşitli projelerin uygun eleman bulunamadığı için işletilemediği müşahede edilmiştir. Sözelimi Sudan’ın Güney Darfur eyaletinin başkenti Nyala’da bir İtalyan yardım kuruluşu tarafından inşa edilen orta ölçekli bir hastanenin yeterli sağlık çalışanı ve bütçesi bulunmadığı için işletilemediği yerinde gözlemlenmiştir. Bir süre Türk Kızılayı tarafından işletilen bu hastane şehirde Türk hastanesinin hizmete girmesiyle birlikte tamamen kapatılmıştır. Aynı şekilde Cezire eyaletinde ismi öğrenilemeyen yabancı bir kuruluş tarafından başlatılan bir tarım projesinin zamanla işletilemediği ve ekipmanlarının çürümeye terk edildiği müşahede edilmiştir.

Afrika’da bölge şartlarına uygun olmadığı için sürdürülemeyen pek çok projenin bulunduğu bilinmektedir. Türk dış yardımının Afrika’da hüsnü kabul görmesinin başlıca sebeplerinden birinin bu husus olduğu söylenebilir. TİKA’nın tarım ve içme suyu gibi alanlardaki bazı projelerine partner kuruluş olarak destek sağlayan Hartum’daki “Afrika Teknoloji Kenti” Genel Müdürü ile 17 Haziran 2019 tarihinde yüz yüze yapılan görüşmede TİKA’nın ofisinin varlığının yürütülmekte olan projelerin sürdürülebilirliğini sağlama ve çıkabilecek sorunlara acil çözümler üretme konusunda önemli bir avantaj sağladığı Genel Müdür tarafından ifade edilmiştir.

Afrika ülkelerine yardım faaliyetlerinde bulunmakta olan Türk sivil toplum kuruluşlarının da benzer bir tarzla faaliyetlerde buldukları gözlemlenmiştir. Ziyaret edilen ülkelerin tümünde Türk vatandaşlarının bu amaçlarla kurmuş oldukları dernek veya vakıfların bulunduğu müşahede edilmiştir. Bu kuruluşlar Türk idareciler tarafından idare edilmekte ve programların yürütülmesinde ihtiyaca göre yerel eleman istihdamına gidilmektedir. Örneğin, Nijer’de İnsani Yardım Vakfı (İHH) tarafından işletilmekte olan “La Morde Hastanesi Göz Kliniği” isimli katarakt projesi yöneticisiyle 4 Temmuz 2018 tarihinde yüz yüze yapılan görüşmede kliniğin Türk kuruluşu İHH tarafından gönderilen temsilciler tarafından idare edildiği, doktor ve diğer çalışanların kendileri tarafından Türkiye ve diğer bazı ülkelere temin edildiği bilgisi edinilmiştir. Tanzanya’nın Zanzibar adasında faaliyet göstermekte olan ve genel olarak Türkiye’den sağladığı bağışlarla faaliyetlerini sürdüren Assalam Community Foundation isimli kuruluşun Türk vatandaşı yöneticisi ile 16 Haziran 2019 tarihinde yüz yüze yapılan görüşmede ise “Çocuklara Yönelik Eğitim Faaliyetleri ve Kadınlara Yönelik Mesleki Eğitim”, “Sosyal Girişimcilik”, “Gönüllülük”, “Gençlik Mücadelesi” ve “İnsani Yardım” başlıkları altında yürütmekte oldukları projelerin bizzat kendisi tarafından yerinde idare edildiği, projeler kapsamında yerel personel istihdam edildiği ifade edilmiştir.

5.2. Doğrudan (İkili) Yardım

Donör ülkeler tarafından sağlanan yardımlar ikili ve çok taraflı olmak üzere iki yöntemle gerçekleştirilmektedir. İkili yardım, donör ülke ile alıcı ülke arasında doğrudan yapılan işbirliği veya anlaşmayla sağlanan desteği ifade etmektedir. Çok taraflı yardım ise BM, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası örgütler aracılığıyla sağlanan yardımları kapsamaktadır. Yapılan yardımların büyük bölümü doğrudan yardımlar şeklinde gerçekleşmektedir. Donör ülkeler, alıcı ülkelerle ilişkilerini geliştirmek, onlar üzerinde etki oluşturmak amacıyla dış yardımlarını büyük oranda alıcı ülkelerle olan ikili ilişkilerinde belirlemektedirler.

Türkiye'nin dış yardım faaliyetleri incelendiğinde de ikili yardım yönteminin daha çok tercih edildiği görülmektedir. 2018 yılı raporundaki verilere göre Türkiye'nin resmi kalkınma yardımlarının 8.432,7 milyon doları ikili yardım, 179,7 milyon doları ise çok taraflı (uluslararası kuruluşlara destek) yardım olarak gerçekleştirilmiştir (TİKA, 2018a: 11). Kamu diplomasisinin ağırlıklı olduğu ikili yardım yönteminde Türkiye'nin alıcı ülkeler nezdindeki imajını güçlendirmek ve diğer ülkelerle doğrudan işbirliği yapmak istenmektedir.

5.3. Talep Odaklı Yardım

İkili yardım anlayışının, siyasi ve ekonomik hedeflerin yardımın belirlenmesindeki etkinliğinin, Türkiye'yi özellikle resmi dış yardımlarında talep odaklı bir anlayışı benimseye sevk ettiğini söylemek mümkündür. Kurum ve kuruluşların sorumlularıyla yapılan görüşmelerde, yapılan yardımlarda karşılıklı üst düzey ziyaretlerde gündeme getirilen veya TİKA ofislerine sunulan vaka bazlı taleplerin ağırlıkta olduğu anlaşılmıştır. Ülkelere veya sektörlere özgü planlanmış kapsamlı proje veya programlardan ziyade alıcı ülkelere gelen talep üzerine karar verilen projelere ağırlık verildiği müşahade edilmektedir. Zira bu yöntemin alıcı ülke insanların gerçek ihtiyaçlarına cevap vermekte daha etkin olduğu düşünülmektedir (T.C Kalkınma Bakanlığı, 2018). Bu yaklaşım tarzı uluslararası taahhütlere uygun olmadığı gerekçesiyle eleştirilse de aslında Türkiye'ye önemli bir avantaj sağladığı söylenebilir. Zira bu anlayışla uygulamaya konulan projeler alıcı ülkelerin ihtiyaçlarına ve kalkınma planlamalarına uygun düşüğü için o ülkelerin yönetimleri tarafından daha fazla sahiplenilmektedir. Bu husus proje ve programların sürdürülebilmesinde son derece önemlidir. Zira kurumsal kapasiteleri henüz zayıf olan az gelişmiş ülkelere sağlanan kalkınma yardımlarının en büyük handikabının sürdürülemezlik olduğu bilinmektedir.

Bununla birlikte Türkiye'nin kendisine üstünlük sağlayan esneklik ve acil müdahale gibi avantajlarını kaybetmeden kademeli olarak strateji temelli bir yardım modeline geçmeye başladığı söylenebilir. Her ne kadar 24 Ekim 2011 tarih ve 656 sayılı KHK ile TİKA'ya Türkiye'nin dış yardımlarıyla ilgili uygulama ve teknik koordinasyonu sağlama, takibini yapma, envanterini hazırlama ve raporlar yayınlama görevi verilmiş olsa da bunun kurumlar arasında tam bir uzlaşma sağladığı söylenemez. Bu bağlamda Türkiye'nin çıkaracağı bir dış yardım kanunuyla bu alandaki ihtiyacı önemli oranda giderebileceği, kurumları tam bir uzlaşmaya sevk edebileceği değerlendirilmektedir.

5.4. İnsan Odaklı Yaklaşım

Türkiye'nin yapmakta olduğu yardımlar proje ve programların niteliği ve hedefleri yönünden incelendiğinde insanı merkeze alan, onun refah ve mutluluğunu önceleyen bir yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir. TİKA'nın hazırladığı 2019 yılı Kalkınma Yardımları Raporu'nda insan odaklı model şöyle tanımlanmıştır: "İnsan odaklı, yerel hassasiyetlere duyarlı, karşılık beklemez ve bir insan hayatının tüm aşamalarında gereksinim duyulan imkânların oluşturulması ve sürdürülmesi" (TİKA, 2020: 12).

Bu doğrultuda Türk dış yardımında gerek kalkınma yardımları ve gerekse insani yardımlar olsun temel hedefin insana ulaşmak ve onun refahına katkı sunmak olduğu söylenebilir. Sözelimi, Sudan'ın Darfur bölgesinde inşa edilen hastane, bölge insanının temel haklar arasında sayılan sağlık hizmetine duyduğu acil ihtiyacın giderilmesi amacıyla inşa edilmiştir. Hastanenin sağlık hizmetlerinden yararlanan hastalarla 19 Haziran 2019 tarihinde (kendileri çalışma hakkında bilgilendirilerek rızaları alınmış ve isimleri çalışmamızın hiçbir aşamasında paylaşılmamıştır) yüzyüze yapılan görüşmelerde bu hastane inşa edilmeden önce bölgede yeterli imkanlara sahip bir hastanenin bulunmadığı, hastaların basit hastalıklarda dahi tedavi imkanı bulamadığı, hastanenin inşasından sonra ise pek çok hastalığın burada rahatça tedavi edilebildiği ifade edilmiştir. Diğer bir örnekte, Nijer'de kadınların önemli bir bölümünün fistül hastalığından muzdarip olduğu, bu hastalık sebebiyle toplumdan dışlandığı bilinmektedir. Bu hastaların önemli bir bölümü tedavi imkanına sahip değildir. Türkiye'nin inşa ettiği hastane insani açıdan son derece önemli olan bir ihtiyacı giderdiği için önemli bir hizmet olmuştur. Kıta'da farklı kurum ve kuruluşlar tarafından yürütülmekte olan katarkat projeleri, sağlık taramaları, gıda yardımları, bu anlayışın izlerini taşımaktadır. TİKA'nın yanı sıra AFAD, Türk Kızılay ve STK'lar insani krizlerde yardım sağlamaktadır. Örneğin, 2011 yılında Somali'de baş gösteren kuraklık ve kıtlığın ardından Türk kamu kurumlarının yanı sıra sivil toplum kuruluşlarının önemli miktarda yardımla bölgeye intikal ettikleri tespit edilmiştir (Yalçın, 2017: 31).

Yukarıda yer verilen faaliyetlerin sonucu olarak Küresel İnsani Yardım Raporu'na göre Türkiye, gerçekleştirdiği 8,399 milyar dolar tutarındaki resmi insani yardımla 2018 yılında dünyanın en büyük donör ülkesi olmayı sürdürmüştür. Türkiye ayrıca aynı yıl milli gelirinin % 0.79'unu insani yardım için ayırarak "dünyanın en cömert ülkesi" olmaya devam etmiştir. 2017 yılında bu veriler, sırasıyla, 8.07 milyar dolar ve % 0.85 olarak gerçekleşmiştir (T.C Dışişleri Bakanlığı, 2021).

Türkiye'nin insan odaklı yardım yaklaşımı literatür açısından da dikkat çekici bir vaka oluşturmaktadır. Bu yaklaşımdaki temel hareket noktasının insani kaygı ve meşru ilişkiler geliştirme arzusu olduğu söylenebilir. Ancak, Türkiye'nin dış yardım yaklaşımının literatürde özellikle realist uluslararası ilişkiler teorilerinin çerçevesine aykırı olduğu, zira bu yardımların ne askeri ne de siyasi bir çığara dönük olduğu dile getirilmektedir (Kurt, 2021).

5.5. Acil İhtiyaçlara Acil Müdahale

Türkiye'nin Afrika ülkelerinde yürütmekte olduğu projelerin önemli bir bölümünün günlük yaşamda acil ihtiyaç duyulan hizmetlere ve insani yardımlara yönelik olduğu görülmektedir. Sözelimi Türkiye'nin afet ve acil yardım teşkilatı olan AFAD, 2020 yılının Ocak ayında Güney Sudan'da meydana gelen sel felaketi üzerine hemen harekete geçerek taşkından zarar gören 13.500 aileye gıda yardımı ulaştırmıştır (AFAD, 2020). Benzer şekilde, Türk sivil toplum kuruluşlarının da acil durumlarda hemen harekete geçtikleri, topladıkları yardımı süratle afet bölgelerine ulaştırdıkları gözlemlenmiştir (Türk Kızılay, 2020; İHH Acil Yardım Haberleri, 2020; Türkiye Diyanet Vakfı, 2021). Türk STK'larının 2018 yılı içerisinde sağladığı ve büyük bölümü Afrika'ya yönelik olan toplam 590 milyon dolarlık acil ve insani yardım bu faaliyetlerinin hacmini ortaya koymaktadır (TİKA, 2018a: 11).

Türkiye'nin kamu ve sivil toplum dış yardımlarının bir çoğu acil ihtiyaçlar üzerine başlatılmış olsa da inşa edilen hastanelerin ilgili ülkelerin sağlık sektörünün geliştirilmesine ciddi katkılar sağladığı ve uzun vadeli kalkınma hedefleriyle uyumlu olduğu görülmektedir. Bu hastanelerin tamamının üst düzey ziyaretlerde verilen kararlarla inşa edildiği anlaşılmıştır. Nijer'in başkentinde inşa edilen "Niamey Fistül Araştırma ve Rehabilitasyon Hastanesi", Sudan'ın Darfur bölgesinde inşa edilen "Sudan Türkiye Eğitim ve Araştırma Hastanesi", Somali'nin başkenti Mogadişu'da inşa edilen "Recep Tayyip Erdoğan Eğitim ve Araştırma Hastanesi", Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın (Başbakanlığı döneminde) bu ülkelere gerçekleştirdiği ziyaretlerde gözlemlendiği acil ihtiyaç üzerine verdiği talimatlarla yapılmıştır. Türk sivil toplum kuruluşlarından İHH, Yeryüzü Doktorları, Gönüllüler, Yardımcı Derneği gibi sivil toplum kuruluşlarının farklı ülkelerde yürütmekte oldukları sağlık tarama projeleri, katarakt operasyonu projeleri de bu acil yardımların sivil toplum tarafından gerçekleştirilen örnekleri olarak zikredilebilir.

5.6. Kalkınma Hedefli Yardım

Türkiye'nin Afrika'ya yönelik yardımlarının, yardım ve kalkınmayı bir arada gerçekleştirmeyi hedefleyen, ikisini birleştiren bir model içerdiğini söylemek mümkündür. Yapılan yardımlar, mevcut ihtiyaçların giderilmesini incelemekle birlikte bu yardımlarda sağlanmaya çalışılan süreklilikle, alıcı ülkelerin uzun vadeli kalkınma hedeflerine katkı sağlanmaya çalışılmaktadır. Sudan'da yürütülen "Sudan Türkiye Eğitim ve Araştırma Hastanesi", "Sudan Türk Mesleki ve Teknik Eğitim Merkezi", "Sudan Türk Genetik Kaynaklar ve Sperma Üretim Merkezi" projeleri, Nijerde TİKA tarafından inşa edilen ve Maarif Vakfı tarafından işletilmekte olan "Nijer Türk Dostluk Okulu", "Niamey Fistül Araştırma ve Rehabilitasyon Hastanesi" projeleri, Somali'de inşa edilen "Somali Türkiye Recep Tayyip Erdoğan Eğitim ve Araştırma Hastanesi", "Somali Kadın Doğum ve Çocuk Hastanesi", "Recep Tayyip Erdoğan Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu", "Mogadişu Havaalanı Rehabilitasyonu", "Mogadişu Havaalanı Yolu Yapımı", "Parlamento Binası İnşası" projeleri; Tanzanya'da gerçekleştirilen "Vikongoro ve Viwege İlkokulları'nın Tadilatı ve Tefrişatı", "Tumbatu Adası'nda Balıkçılığın Geliştirilmesi", "Muhimbili Devlet Hastanesi Pediatrik Acil Servis Bölümüne Tıbbi Ekipman ve Malzeme Temini", projeleri, Zanzibar'da bir Türk vatandaşı tarafından yardım amaçlı olarak yürütülmekte olan "Mesleki Eğitim Merkezi" projesi vb. projeler bu özellikleriyle öne çıkan çalışmalardır.

Türkiye'nin Somali'ye yönelik yardım faaliyetleri bu anlamda dikkat çekilmesi gereken bir öneme sahiptir. Başkent Mogadişu başta olmak üzere Somali son yıllarda yaşanan iç savaştan dolayı harabe haline gelmiş bulunmaktadır. Türkiye'nin 2011 yılında başlattığı kalkınma işbirliği kapsamında sağladığı yardımlarla ülkede önemli bir kalkınma hamlesi başlatılmıştır. Türkiye'nin sağladığı bu destekle ülkede gözle görülür bir gelişme kaydedilmiştir. Bu gelişme özellikle başkent Mogadişu'da açık bir şekilde gözlemlenmektedir. 2011 ve 2012 yıllarında ziyaret ederek bizzat yerinde gözlemlenen Mogadişu sokakları harabe görüntüsünden kurtularak sosyal hayatın canlı bir şekilde yaşanmaya başladığı hale gelmiştir. 17 Şubat 2020 tarihinde Somali Kadın Doğum ve Çocuk Hastanesi'nde hastane yöneticisi İbrahim Muhammed Hasan ile yapılan mülakat, 20 Şubat 2020 tarihinde TİKA Mogadişu temsilciliğinde iş adamı Hüseyin Osman, Araştırma Merkezi Kurucusu Dr. Khalid Omar Ali ve Mogadişu Üniversitesi Rektör Yardımcısı Dr. Mehdi Muhammed ile Yabancı Diller Enstitüsü Müdürü Abdulvali Şeyh Muhammed ile yapılan yüz yüze görüşmelerde Türkiye'nin sunduğu yardımların bu dönüşümde en önemli faktör olduğu ifade edilmiştir.

5.7. Tarafsızlık

Genel tabloya bakıldığında, Türkiye'nin gerek resmi kurumlarının, gerekse sivil toplum kuruluşlarının bölge, din, dil, ırk, kabile vb. ayrımlar gözetmeden Afrika'nın farklı ülkelerine yardım götürdüğü görülmektedir. TİKA Cezayir, Cibuti, Çad, Komorlar Birliği, Libya, Gambiya, Mısır, Nijer, Senegal, Somali, Sudan ve Tunus gibi ağırlıklı Müslüman ülkelerde ofisler açtığı gibi Etiyopya, Gine, Güney Afrika Cumhuriyeti, Güney Sudan, Kamerun, Kenya, Mozambik, Namibya, Tanzania, Uganda gibi halkının çoğu yerel inanışlara veya Hristiyanlığa mensup olan ülkelerde de ofisler açmış ve kalkınma yardımı sağlamıştır. Bununla birlikte, Türkiye'nin yaptığı dış yardımlarda önemli bir paya sahip olan Türk sivil toplum kuruluşlarının büyük oranda halkı Müslüman olan ülkelerde yürüttükleri proje ve faaliyetlerde, bu ülkelerin halkları ile Türkiye arasındaki tarihi ve kültürel bağların yerelde temas kurmayı kolaylaştırdığı gözlenmiştir. Örneğin, sivil toplum kuruluşlarının temsilcileriyle 27 Nisan 2018 tarihinde yapılan toplu görüşmede bu kuruluşların büyük oranda alıcı ülkelerde edindikleri ortak kuruluşlar aracılığıyla faaliyetlerini yürüttükleri ve ülke seçiminde uygun partner bulma amilinin belirleyici bir role sahip olduğu dile getirilmiştir.

Ülkelerin sosyoekonomik durumlarının ve insani krizlerinin Türk kamuoyundaki bilinirliğinin ülke seçiminde diğer bir etken olduğu ifade edilebilir. Ülke seçiminde bu husus dikkat çekici olsa da kuruluşların sahada uyguladıkları projelerde veya yaptıkları yardımlarda herhangi bir ayrıma gitmedikleri, ihtiyacı olan farklı kesimlere yardımda buldukları görülmüştür. Özellikle gıda yardımı dağıtımında ve sağlık alanındaki faaliyetlerinde bu durum açıkça görülmektedir. İHH, Yeryüzü Doktorları, Gönüllüler Vakfı gibi sivil toplum kuruluşlarının yürüttükleri sağlık projelerinde her kesimden insanlara hizmet sundukları, ihtiyaca göre gıda dağıtımını vb. insani yardımlarda buldukları gözlemlenmiştir (İHH, 2021; 5 Temmuz 2018 tarihinde yüz yüze yapılan görüşme).

5.8. Uluslararası Taahhütlerle Uyumlu Etkili Yardım

Yapılan yardımların alıcı ülkeye katkısı dış yardımların en önemli konularından biridir. Zira yardımın kalkınmaya sağladığı katkı onun değerini belirleyen başlıca kriterlerdendir. Etkinlik, teknik bir kavram olarak yapılan yardımın alıcı ülkenin kalkınması üzerindeki etkisini en üst seviyeye çıkarmak için belirlenen uluslararası taahhütlere uygun olup olmadığını ifade eder (Keskin, 2011: 25). Donör ülkelerin, yaptıkları yardımların alıcı ülkelerin kalkınmalarına katkı sağlayabilmesi hususunda ilerleme kaydedilmesi için üzerinde anlaştıkları çeşitli uluslararası taahhütler bulunmaktadır. Bu taahhütler donör ve alıcılara karşılıklı olarak yükümlülükler getirmektedir.

Bu makale kapsamında gerek literatür üzerinde, gerekse sahada gerçekleştirilen incelemelerde Afrika'da yıllık ortalama 400'ün üzerinde proje uygulayan TİKA'nın proje ve programlarının BM'nin Bin Yıl Kalkınma Hedefleriyle önemli oranda örtüştüğü sonucuna varılmıştır. Bu proje ve programların Yoksullukla Mücadele, Temel Eğitimin İyileştirilmesi, Kadın Erkek Eşitliği ve Kadının Güçlendirilmesi, Sağlık Sektörünün İyileştirilmesi, Çevresel Sürdürülebilirliğin Sağlanması, Kalkınma İçin Küresel Ortaklık Geliştirilmesi gibi başlıklarla ifade edilebilecek olan bu hedefler konusunda sayısal ve niteliksel olarak dikkat çekici bir etkinliğe sahip olduğu görülmüştür. Bu projelerden örnek olarak seçilen iki tanesi üzerinde OECD-DAC kriterleri yönünden bir incelemede bulunulmuştur.

Sudan'ın Darfur bölgesinde uygulanan "Darfur'lu Çiftçilere Destek Projesi"nde OECD-DAC Paris Deklarasyonu İzleme Tetkikleri listesinde belirlenen 8 değerlendirme kriterinden 6'sının (OECD-DAC 3 - 8 nolu göstergeler) gerçekleştirildiği, 2'sinde ise (OECD-DAC 9 ve 10a 10b numaralı göstergeler) ikili yardıma öncelik tanındığı için bir gelişme kaydedilemediği anlaşılmıştır (OECD, 2018). Diğer proje ise Nijer "La Morde Hastanesi Göz Kliniği Projesi"dir. Afrika'da 14 ülkede 100 binin üzerinde katarakt ameliyatı gerçekleştiren İHH'nın, İslam Kalkınma Bankası, Nijer Sağlık Bakanlığı, Uluslararası Doktorlar Birliği ve TİKA ile işbirliği halinde yürütmekte olduğu projede 30.000 katarakt ameliyatı planlanmıştır. Projenin OECD-DAC göstergeleri açısından yapılan değerlendirilmesinde ise bu göstergelerin tümüyle uyumlu olduğu belirlenmiştir.

Üzerinde durulması gereken diğer bir husus, Türkiye'nin yaptığı yardımları raporlamada gösterdiği özendir. Kalkınma yardımı istatistiklerinin sağlıklı bir şekilde oluşturulması için 2008 yılında Envanter Bilgi Formu (EBF) sistemi geliştirilmiş ve tüm kurum ve kuruluşların verilerini girmeleri hedeflenmiştir. Artan ihtiyaçlar ve bu sistemin yetersiz kalması üzerine 2016 yılında Faaliyet Bilgi Portföyü (FBP) sistemine geçilmiştir. Yaklaşık 400 kamu kuruluşu ve 120 sivil toplum kuruluşu bu sisteme kayıtlıdır. Elde edilen veriler, Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu adında her yıl TİKA tarafından yayımlanmaktadır (T.C Kalkınma Bakanlığı, 2018). Ancak, gerçekleştirilen proje ve programların takip ve izlenmesinde herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Bu durum TİKA'nın 2018 yılı faaliyet raporunda da kısmen ifade edilmiştir. Raporda "Proje ve faaliyetlerin planlama aşamasından başlayarak, takip, uygulama, izleme ve raporlama faaliyetlerinin daha etkili ve verimli yapılabilmesine yönelik yazılım geliştirme çalışmaları devam edecektir" ifadesine yer verilmektedir (TİKA, 2019c: 130).

5.9. Türk Dış Politikasına Uyumluluk

Kalkınma yardımının önemli bir dış politika aracı olarak kabul edildiği, donör ülkelerin dış yardım planlamalarının büyük oranda kendi politik çıkarları doğrultusunda şekillendiği sık dile getirilen bir husustur (Schraeder, Hook ve Taylor, 1998: 27). Buna bağlı olarak hangi ülkeye yardım yapılacağı ve ne tür yardımda bulunulacağı önemli oranda siyasilerin veya ilgili kurumların başındaki idarecilerin kararlarına bağlı olarak gerçekleşmektedir (Öztürk ve Öztürk, 2012: 10).

Yapılan yardımların bir yumuşak güç (soft power) oluşturması hedefi, hemen tüm donörlerin vazgeçemediği bir olgudur. Türkiye'nin dış yardımlarının da önemli oranda Türk dış politikasını desekleme amacına yönelik olduğu söylenebilir. Bu tutum, TİKA'nın koyduğu hedefler arasında da yer almaktadır. Ancak Türkiye yaptığı yardımlarda politik ve ticari beklentilere sahip olduğunu kabul etmekle birlikte Batılı ülkelerin Afrika ile olan ilişkilerinden farklı olarak "eşit şartlarda karşılıklı kazan kazan" yaklaşımına sahip olduğunu da ısrarla vurgulamaktadır. İktidarı süresince Kıta'nın 33 ülkesine seyahatte bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 7 Ocak 2013 tarihinde başbakan olarak Gabon'a gerçekleştirdiği seyahatte Gabon Meclisi'nde yaptığı konuşmada, Afrika'yı ortak tarihimiz çerçevesinde dost ve kardeş olarak gördüğümüz vurgusu bu yaklaşımın çerçevesini ortaya koymaktadır (TİMETÜRK, 2013).

Türkdışyardımının koordinasyonunu üstlenen lokomotif kuruluşu TİKA'nın koordinasyon ofislerinin daha çok Türkiye'nin ilişkilerini geliştirmeye destek amacıyla kurulduğu da burada ifade edilmelidir. Afrika'daki ofislerin açılışına baktığımız zaman bu durumu gözlemlemek mümkündür. Afrika Birliği'nin merkezi olması sebebiyle Kıta'da etkin bir konumda bulunan Etiyopya, 2005 yılında Afrika'da ilk TİKA ofisinin açıldığı ülke olmuştur.

Ardından Sudan ve Senegal gibi Doğu ve Batı Afrika'nın iki ülkesinde ofisler açılmıştır. Takip eden yıllarda Türkiye'nin Afrika'ya yönelik faaliyetleri arttıkça yeni TİKA ofisleri açılmıştır. 2022 yılı itibariyle Kıta'da bulunan 25 TİKA ofisi bir yandan yardım faaliyetlerini koordine etmekte, diğer yandan Türkiye'nin imajını güçlendirmeyi hedeflemektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti 1980'lerin ortasından itibaren ön plana almaya başladığı dış yardım faaliyetlerinde 2000'li yıllardan sonra dikkat çekici bir ilerleme kaydetmiştir. Dünyanın beş kıtasında açtığı koordinasyon ofisleri ve diğer yardım mekanizmaları aracılığıyla Türkiye'nin sağladığı dış yardım gayrisafi milli hasılaya oranla 2010'lu yıllarda dünya ülkeleri arasında birinci sıraya yerleşmiştir.

Türkiye'nin özellikle Afrika Kıtası'na yönelik yardım faaliyetlerine 150 civarında resmi ve sivil kurum ve kuruluş katkı sağlamaktadır. TİKA kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör temsilcileri aracılığıyla sağlanan Türkiye'nin dış yardımlarını koordine etmekte ve her yıl yayınladığı raporlarla faaliyetlerini kamuoyuna duyurmaktadır. Türkiye OECD-DAC'a üye olmadığı halde gönüllü olarak faaliyetlerini OECD'ye de raporlamaktadır. Araştırmamızda örnek seçilen projeler üzerinde yapılan değerlendirmelerde Türkiye'nin uyguladığı projelerin OECD-DAC'ın belirlediği etkinlik kriterleriyle büyük ölçüde örtüştüğü sonucuna varılmıştır. Türk dış yardım modeli insanı merkeze koyan, din, dil, ırk ve benzeri bir ayrıma tabi tutmadan insan onuruna yakışan müreffeh yaşam sürülmesini önceleyen bir anlayışı temel almaktadır. Bu yaklaşımın daha çok ikili yardımlarla hayata geçirebileceğini değerlendiren Türkiye, uluslararası kuruluşlarla işbirliğini ihmal etmeden yardımlarını doğrudan alıcı ülkelerle yapmaktadır. Yardım sağlayan kurum ve kuruluşların temsilcileriyle ve alıcılarla yüz yüze yapılan görüşmelerde Türkiye'nin yardımlarının günlük yaşamda karşılanmakta olan sorunlara çözümler üretme konusunda önemli bir katkı sağladığı ve insanı önceleyen bu anlayışın halk nezdinde takdirle karşılandığı tespit edilmiştir. Türkiye'nin sağladığı yardımları yerel işbirliğiyle sahada yönetmesi, bu yardımların etkin ve verimli olmasında önemli derecede pay sahibidir. Bu şekilde gerçek ihtiyaçların tespiti, yardımın etkili bir şekilde yönetimi ve idari giderler asgari düzeyde tutularak yardımın alıcılara doğrudan ulaştırılması sağlanmaktadır.

Yardım etkinliğinin daha da ileriye taşınması için kurumlar arası eşgüdümü artıracak bir dış yardım kanununa ihtiyaç bulunduğu değerlendirilmektedir. Eksikliği hissedilen diğer bir husus ise gerçekleştirilen yardımların izlenmesinde ve sürdürülebilirliğinin kontrol edilmesinde kullanılabilecek ilave mekanizmalardır. Yaptığı yardımları şeffaf bir biçimde ortaya koyan ve yükümlülüğü bulunmadığı halde OECD'ye raporlayan Türkiye'nin gerçekleştirilen proje ve programları izleme ve değerlendirme cihetine de ağırlık vermesi önem arz etmektedir. Son olarak, Türkiye'nin yardımlarında imtiyazlı kredilerin yardım sistemine henüz yeterli oranda dahil edilmediği mülahaza edilmiştir. Başta Eximbank olmak üzere diğer kredi mekanizmalarının yapılmakta olan yardımları destekleyici bir anlayışla sürece dahil edilmesi, kalkınma işbirliklerinin daha sürdürülebilir olmasını ve ikili ekonomik ilişkilerin gelişmesini sağlayacaktır.

Kaynakça

- AFAD. *AFAD Hakkında*. <https://www.afad.gov.tr/afad-hakkinda> (Erişim Tarihi: 21.03.2021).
- AFAD. (2020, 3 Ocak). *Güney Sudan'da 13.500 Selzedeye Yardım Ulaştırdık*. <https://www.afad.gov.tr/guney-sudanda-13500-selzedeye-yardim-ulastirdik> (Erişim Tarihi: 21.07.2020).
- Akçay, E. (2012). *Bir Dış Politika Enstrümanı Olarak Türk Dış Yardımları*. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları.
- Arpa, E. ve Bayar, M. (2019). Türkiye'nin Afrika'ya Yönelik Kalkınma Yardımlarının Yardım Etkinliği Açısından Değerlendirilmesi. *Bilge Strateji*, 11 (21), 201-229.
- Arslan, E. ve Kiper, K. (2015). Dış Yardım Nedir? Niçin Yapılır? *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 34, 10-26.
- Doğan, A. (2006). Dış yardımın ekonomik büyümeye etkisi: Alt-Sahra Afrika örneği. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 56(2), 121-139.
- Haberler.com (2017, 3 Ağustos). *Afrika Tecrübe Paylaşımı Hazırlık Programı*. <https://www.haberler.com/afrika-tecrube-paylasimi-hazirlik-programi-9898930-haberi/> (Erişim Tarihi: 04.02.2019)
- Öztürk, H. ve Öztürk, S. (2012). *Türkiye'nin Dış Yardım Stratejisi*. BİLGESAM Raporu No:54. Ankara.
- Hausmann, J. (2014). *Turkey as a Donor Country and Potential Partner in Triangular Cooperation*. Discussion Paper 14/2014. Bonn: German Development Institute.
- İHH. *Acil Yardım Haberleri*. <https://www.ihh.org.tr/haber/acilyardim> (Erişim Tarihi: 21.07.2020).
- İHH. *Işığa yeniden merhaba*. <https://www.ihh.org.tr/haber/isiga-yeniden-merhaba-243> (Erişim Tarihi: 07.03.2021).
- İHH. *140 binden fazla kişiye ışık oldunuz*. <https://www.ihh.org.tr/katarakt> (Erişim Tarihi: 07.03.2021).
- Karagöz, F. (2010). Yoksulluk tuzağı ve dış yardım: Eleştirel bir yaklaşım. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 1-13.
- Keskin, Ö. (2011). *Yardım Etkinliği ve TİKA*. Yayımlanmamış TİKA Uzmanlık Tezi. Ankara: TİKA.
- Kurt, V. (2017). Bir Dış Politika Aracı Olarak Türkiye'nin Dış Yardımları. Ali Aslan, Kemal İnat ve Burhanettin Duran (Ed.). *AK Parti'nin On Beş Yılı: Dış Politika*. İstanbul: SETA, 316-332.
- OECD. (2012). *Aid Effectiveness 2011: Progress in Implementing the Paris Declaration, Better Aid*. OECD Publishing. https://read.oecd-ilibrary.org/development/aid-effectiveness-2011_9789264125780-en#page3 (Erişim Tarihi: 30.01.2019).
- OECD. (2017). *Net ODA*. <https://data.oecd.org/oda/net-oda.htm> (Erişim Tarihi: 02.02.2019).
- OECD. (2018). *DAC Glossary of Key Terms and Concepts*. http://www.oecd.org/dac/dac-glossary.htm#Aid_Activity (Erişim Tarihi:15.04.2018).

- OECD. (2019). Total resource flows, net disbursements, current prices: All donors. *OECD International Development Statistics*, 2018(1). Paris: OECD Publishing.
- Örgel, F. (2018). *İnsani Yardım Çalışmaları ve Uluslararası Politikalar*: Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Schraeder, P.J., Hook, S.W. ve Taylor, B. (1998). Clarifying the Foreign Aid Puzzle: A Comparison of American, Japanese, French, and Swedish Aid Flows. *World Politics*, 50(2), 294-323.
- Tosunoğlu, Ş. (2015). Türkiye'nin Resmi Kalkınma Yardımları Politikası: Eğilimler ve Hedefler. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4(10), 9-29.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. *Türkiye'nin Kalkınma İşbirliği: Genel Özellikleri ve En Az Gelişmiş Ülkelere Yönelik Yaklaşımı*. <http://www.mfa.gov.tr/turkiyenin-kalkinma-isbirligi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 06.02.2019).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. *Türkiye'nin "Uluslararası Acil İnsani Yardımları"*. http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin_-_insani_yardimlari.tr.mfa (Erişim Tarihi: 19.03.2021).
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2015). *Kalkınma İçin Uluslararası İşbirliği, Metotlar ve Yaklaşımlar*. Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2018). *Teknik İşbirliği ve Kalkınma Yardımları Çalışma Grubu Raporu*. Ankara.
- Türk Kızılay. *Uluslararası Yardımlar*. <https://www.kizilay.org.tr/neler-yapiyoruz/uluslararasi-yardimlar> (Erişim Tarihi: 25.03.2021).
- TİKA. (2008). *Kalkınma Yardımlarına İlişkin Tanımlar ve Örnekli Açıklamalar*. Ankara.
- TİKA. (2014). *Faaliyet Raporu 2013*. Ankara.
- TİKA. (2018a). *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2017*. Ankara.
- TİKA. (2018b). *Her Şey Bir Tebessüm İçin*. Ankara.
- TİKA. (2019a). *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2018*. Ankara.
- TİKA. (2019b). *Stratejik Plan 2019-2023*. Ankara.
- TİKA. (2019c). *Faaliyet Raporu 2018*. Ankara.
- TİKA. (2020). *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2019*. Ankara.
- TİKA. (2022). *Hakkımızda*. <https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649> (Erişim Tarihi: 11.06.2022)
- TİKA. *Tarihçe*. <https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/tarihce-222> (Erişim Tarihi: 07.03.2021).
- TİMETÜRK. *Başbakan Erdoğan: Biz elmas için gelmedik!* <https://www.timeturk.com/tr/2013/01/07/cetin-dogan-i-yakan-itaraf.html> (Erişim Tarihi: 04.04.2021).
- Türkiye Diyanet Vakfı. *Hayri Hizmetler*. <https://tdv.org/tr-TR/faaliyetlerimiz/> (Erişim Tarihi: 21.03.2021).
- Brech V. ve Potrafke, N. (2014). Donor ideology and types of foreign aid. *Journal of Comparative Economics*, 42(1), 61-75.
- Yalçın, M. (2017). Türkiye Somali İlişkilerinde El-Şebab Örgütünün Etkisi. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 4, 17-49.
- YTB (2019, Şubat). Türkiye Bursları. Yayınlanmamış bilgi notu.